

A Review of Research and Writing Textbook

Mohammad Armand*

Abstract

Textbooks are one of the most important teaching tools. Therefore, it is necessary to be very careful about how they are designed and edited. Works on textbook design and authoring have been published, one of which is textbook research and writing that can be used by scholars, authors, and textbook contributors. In this article, this book has been criticized, using a critical philosophical research. The importance of this book in reflecting the wide range of textbook research in the world, its being research-oriented, and addressing fundamental issues are among the advantages. The benefits of this book include the use of various tools to understand more about the contents, such as charts and tables, and the type of letters and their size. Its disadvantages include failure to rationalize the content and misinterpretation of some concepts, lack of proper design and contrast of colors, and inappropriate margins and unattractiveness.

Keywords: Textbook, Textbook Research, Textbook Review, Textbook Evaluation, Textbook Writing

---

* Associate Professor in Curriculum Studies, Research Institute for Research & Development in Humanities, mohammadarmand@yahoo.com

Date received: 2020-04-22, Date of acceptance: 2020-11-07

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

نقدی بر کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی

محمد آرمند*

چکیده

کتاب درسی از ابزارهای مهم آموزش به شمار می‌رود. بنابراین در خصوص چگونگی طراحی و تدوین و نشر آن لازم است نهایت دقت صورت گیرد. آثاری درباره چگونگی طراحی و تألیف کتاب درسی منتشر شده است که یکی از این آثار کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی است که می‌تواند مورد استفاده محققان و مؤلفان و دست‌اندرکاران تألیف کتاب درسی قرار گیرد. در این مقاله با استفاده از روش پژوهش کاوشگری فلسفی انتقادی به نقد این کتاب پرداخته شده است. اهمیت این کتاب در انعکاس طیف گسترده‌ای از پژوهش‌های کتاب درسی در جهان، پژوهش‌محور بودن آن و پرداختن به مباحث اساسی از جمله تأثیرات ارزشی و تأثیرات گوناگون کتاب درسی است. از مزایای این کتاب می‌توان به استفاده از ابزارهای مختلف برای فهم بیشتر مطالب مانند نمودار و جدول و مناسب بودن نوع حروف و اندازه آنها اشاره کرد. کاستی‌های آن نیز شامل نارسایی در نظم منطقی مطالب و عدم تشریح و توضیح کافی برخی مفاهیم، عدم استفاده از طراحی مناسب و تضاد رنگ‌ها و حاشیه نامناسب و عدم جذابیت است.

کلیدواژه‌ها: کتاب درسی، پژوهش‌های کتاب درسی، نقد و بررسی کتاب درسی، ارزشیابی کتاب درسی، نگارش کتاب درسی

* دانشیار پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی سمت، رشته برنامه ریزی درسی،

mohammadarmand@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۷

۱. مقدمه

معنی واقعی کلمه کتاب درسی، تهیه مطالب کامل برای یک دوره آموزش است به گونه‌ای که بیشتر مطالب معنی واقعی کلمه کتاب درسی، تهیه مطالب کامل برای یک دوره آموزش است به گونه‌ای که بیشتر مطالب مرتبط با موضوع در کتاب تمرکز دارد و به گونه‌ای طراحی شده است که می‌تواند در طی دوره، مطالب معتبر را به یک یادگیرنده ارائه دهد در تعریف کامل کتاب درسی، می‌توان این گونه عنوان نمود که کتاب درسی، شامل هر نوع کتاب یا جایگزین کتاب مانند کتاب کاغذی، چاپی، دست نوشته، جیبی و غیره است که در قالب منبع مطالعه فراگیران برای پیشبرد اهداف آموزشی و برنامه ریزی آموزشی، طراحی و استفاده می‌شود.

در تعریف دیگری که یونسکو (۲۰۰۵) ارائه داده، کتاب درسی ابزار اصلی یادگیری تلقی شده که برای دستیابی به مجموعه خاصی از نتایج آموزشی طراحی و از متن، تصویر و یا متن همراه با تصویر تشکیل شده است، و به طور سنتی مجموعه چاپی و مجلدی است که آسان سازی توالی فعالیت های یادگیری را هدایت و راهنمایی می‌کند. (نوریان، ۱۳۸۳). در تعریفی دیگر کتاب درسی به عنوان سند رسمی، معتبر و هدفمند مطرح شده است که به یادگیری یادگیرندگان کمک می‌کند به طور کلی کتاب درسی، شامل کتاب هایی است که در نظام آموزش و پرورش و نظام آموزش عالی، به - منظور تحقق اهداف یادگیری، مورد استفاده دانش آموزان، معلمان، استادان و دانشجویان قرار می‌گیرد (رسولی و امیر آتسانی، ۱۳۸۳)، برای مقاصد آموزشی نوشته و انتشار یافته است و در قالب درون داد نظام آموزشی تلقی می‌گردد (نوریان، ۱۳۸۳). کتاب‌های درسی با هدف آموزش اصول و مفاهیم اولیه در رشته‌های خاص و به منظور آماده نمودن دانش آموزان و دانشجویان برای آموزش‌های سطوح بالاتر نوشته می‌شوند (لوپز مدینا، ۲۰۱۹)

کتاب درسی در همه سطوح تعلیم و تربیت به‌عنوان ابزار مهم آموزش مطرح است و هزینه‌های زیادی صرف تولید و توزیع آن می‌شود. کتاب درسی به‌عنوان ابزار مهم آموزش از گذشته‌های دور در خدمت آموزش قرار گرفته و با گسترش علوم و پیشرفت‌های حاصل شده در فناوری (تکنولوژی) وضعیت کتاب‌های درسی هم از نظر کیفیت و هم از نظر ویژگی‌های فنی و صوری بهبود یافته است. علیرغم تغییر شکل ظاهری کتاب در گذر زمان و پیشرفت فناوری، ماهیت کتاب به‌عنوان یک منبع آموزشی حفظ شده و هنوز در فرایند یاددهی - یادگیری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کتاب درسی متن آموزشی قابل

اطمینانی است که مجموعه اطلاعاتی را در یک حوزه خاص علمی برای فراگیران خاص تامین می کند (رضوانی و امیری، ۱۳۹۲) و با توجه به آنکه عامل اصلی تمرین و آموزش روزانه است، مدرسان از آن به عنوان منبع اصلی محتوا، برنامه درسی و ابزار اصلی تدریس در تعیین و جهت دهی به فعالیت یادگیری استفاده می کنند (سیکوروال، ۲۰۱۷) و در یک بیان کلی می توان گفت هیچ روند تدریسی نمی تواند کامل باشد، مگر آنکه کتاب درسی مربوط به خود را داشته باشد کتاب که به دنبال ابداع خط و پدید آمدن صنعت چاپ فراهم شده است، غالباً سنگ بنای تدریس در کلاس است؛ زیرا باعث می شوند که دروس به صورت واضح بیان شود، پیچیدگی موضوعات را کاهش داده، مراحل یادگیری مطالب را ارائه داده و همچنین ساختار وظایف و فعالیت ها را تعریف می کند (گاتشی، ۲۰۱۸).

بنابر این می توان گفت، کتاب درسی وسیله مکتوب یادگیری است که مورد مطالعه دانش آموزان و دانشجویان قرار می گیرد و به عنوان منبع در مطالعه موضوعات مختلف علمی مورد استفاده قرار می گیرد، همچنین کتاب درسی کتابی است که در انواع آموزش و در سطوح مختلف تحصیلی مورد استفاده قرار می گیرد و ابزار مهم در آموزش و یادگیری است

به عبارتی دیگر کتاب درسی عبارت است از کتابی است که جنبه آموزشی دارد و برای دانش آموزان و دانشجویان تنظیم می گردد و از این رو مانند کتابهای مرجع، فرض می شود مطالب آن کم و بیش جنبه مسلم داشته باشد و کمتر حالت عرضه کردن عقیده ها و اندیشه های شخصی به خود بگیرد.

می توان در تعریف کتاب درسی دانشگاهی گفت: کتاب درسی دانشگاهی کتابی است که طبق برنامه و اهدافی معین و با حجمی مشخص تدوین شده و در دوره های آموزشی در درس های مختلف در آموزش عالی مورد استفاده استادان و دانشجویان قرار می گیرد. تفاوت عمده کتاب درسی دانشگاهی با کتابهای غیر درسی در این است که کتاب درسی دانشگاهی مخاطب خاص دارد مثلاً در درس معینی برای دانشجویان و استادان آن درس تهیه می شود و تفاوت دیگر آن این است که در تدوین و آموزش موضوعات درسی به کار می رود و دارای حجم معینی است و عمدتاً بر خلاف کتب مرجع از ابتدا تا انتها مورد مطالعه قرار می گیرند و در پایان دوره آموزشی از مطالب آنها ارزشیابی به عمل می آید.

همچنین برای حفظ و انتقال ثمره تجارب، مطالعات، تحقیقات و خلاصه آفریده های فکری اندیشمندان هر جامعه به کار می رود و فرق آن با ابزارهای اطلاع رسانی دیگری که

اخیرا ابداع شده است، این است که کتاب نه تنها دستاوردهای اندیشه بشری، هنری، علمی و فنی را نگه می‌دارد و منتقل می‌کند، بلکه این دستاوردها را از صورت سیال در می‌آورد و آنها را تثبیت می‌کند. کتابهای درسی در فرایند تدریس و یادگیری نقش مهمی ایفا کرده و به عنوان اولین واسطه انتقال دانش به یادگیرندگان مطرح هستند (جانفشان، ۱۳۹۷) و اهمیت قابل توجهی در رشد تحصیلی و موفقیت دانش آموزان و دانشجویان در کلیه مقاطع تحصیلی دارند | کتاب درسی چه به مفهوم سنتی و به صورت چاپی و کاغذی، و چه به مفهوم پسا مدرنی و به صورت الکترونیکی و مجازی، تابع شیوه هدفمند آموزش و مبتنی بر زیر ساخت محتوایی و علمی خاصی است که در چارچوب ضوابط ساختاری و شکلی، با لحن و سبک خاص، از علوم و تخصص‌های گوناگون بهره می‌گیرد و حاصل تلاش صاحبان اندیشه و متخصصانی است که هر یک سهمی در آفرینش این اثر دارند (مهرابی، ۱۳۹۱). بر این اساس با وجود ظهور ابزارهای مختلف آموزشی نو و شگفت انگیز ارتباطی و اطلاع رسانی هنوز از اهمیت کتاب درسی کاسته نشده است

بنابراین اگرچه کتاب‌های درسی تنها منبع برای یادگیری نیستند، اما هنوز نقش بسیار مهمی در یادگیری دانشجویان دارند و بسیاری از فعالیت‌ها و تجارب آموزشی حول کتاب درسی سازمان‌دهی می‌شود. کتاب‌های درسی نه تنها به عنوان یک ابزار آموزشی مهم برای تدریس مطرح است بلکه به عنوان منبع مستقل برای یادگیری دانشجویان نیز می‌باشد. در واقع دسترسی به کتاب درسی باکیفیت بالا به عنوان یکی از عوامل مهم و اساسی در ارائه موفقیت‌آمیز مقاصد آموزشی و تربیتی به شمار می‌رود. طوری که می‌توان گفت کتاب درسی در موفقیت و یا عدم موفقیت امر آموزش و یادگیری و غنی‌سازی و توسعه علمی و شناختی دانشجویان نقش مؤثری ایفاء می‌کند. همان‌گونه که میک (۲۰۰۰) عنوان می‌کند «کتاب‌های درسی، قلب مراکز آموزشی هستند.

کتاب درسی برای اینکه بتواند در کنار سایر رسانه‌های آموزشی به شکلی مناسب و مؤثر به تحقق اهداف آموزشی کمک کند باید از ویژگی‌هایی برخوردار باشد. استفاده کاربردی از نظریه‌های آموزشی، روان‌شناختی، زبان‌شناختی و دیگر حوزه‌های مرتبط می‌تواند ما را در تدوین و طراحی رسانه‌های آموزشی از جمله کتاب درسی باکیفیت کمک کند.

مباحث فوق از نکات مهمی است که انتظار می‌رود در کتاب موردنقد مورد توجه قرار گرفته باشد.

۲. روش شناسی مطالعه

نوع پژوهش مطالعه موردی (case study) است و فقط یک کتاب بدون نمونه گیری از جامعه خاصی مورد مطالعه قرار گرفته است و از جهت نتیجه نوع مطالعه کاربردی است و نتیجه مطالعه می تواند در حال حاضر مورد استفاده قرار گیرد روش اجرا در این مطالعه روش کاوشگری فلسفی انتقادی است کاوشگری فلسفی انتقادی به معنی جستجوی مبانی منطقی، روشهای استدلال، ارزشهای راهنما، و هنجارهای حاکم بر اندیشه‌ها و اعمال آموزشی است که به دو صورت استنتاجی (قیاسی، منطقی، منطقی-قیاسی، تجربی-آماري) و استقرائی (توسعی) انجام می‌شود. (هاگرسون، ۱۳۸۷).

۳. یافته‌ها

۱.۳ معرفی مختصر اثر

درباره کتاب درسی چه در سطح جهانی و چه در ایران منابع بسیار اندک است به‌ویژه کتاب‌هایی که با نیازها و فرهنگ ما سازگار باشد بسیار محدودند و تنها چند کتاب از کتاب‌های موجود به زبان فارسی ترجمه و یا تألیف منتشر شده است که از این کتاب‌ها می‌توان کتاب نحوه نگارش و تهیه کتاب درسی دانشگاهی، کتاب درسی دانشگاهی ۱ ساختار و ویژگی‌ها، کتاب درسی دانشگاهی ۲ فناوری اطلاعات و ارزشیابی، نگارش و تهیه ملحقات کتاب درسی دانشگاهی، مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی، عملکرد گرافیک در کتاب درسی دانشگاهی، پژوهش و نگارش کتاب درسی دانشگاهی، گرافیک در خدمت یادگیری را نام برد که در سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) منتشر شده اند که کتاب حاضر نیز یکی از این کتاب‌هاست.

این کتاب در ۴۵۵ صفحه در سال ۱۳۹۳ از سوی انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) منتشر شده است. کتاب دارای فهرست مطالب (نه خیلی کلی و مختصر و نه خیلی تفصیلی) است و دارای سه پیشگفتار (پیشگفتار بر ترجمه فارسی، پیشگفتار جورج آر. کالر از استادان ممتاز دانشگاه اوهایو و پیشگفتار مؤلف) است. دارای مقدمه‌ای مفصل در ۱۳ صفحه است. کتاب دو بخش است که در ابتدای هر بخش

مقدمه آورده شده است. در پایان هر فصل خلاصه آن فصل نیز آورده شده که بر فهم بهتر مطالب کمک می‌کند. در پایان کتاب جمع‌بندی در چهار صفحه آورده شده است.

کتاب دارای فهرست منابع جامع در ۳۰ صفحه است که حدود ۵۷۱ منبع را شامل می‌گردد. در پایان دارای سه ضمیمه و فهرست جدول‌ها و شکل‌ها و فرمول‌ها و نمایه مؤلفان و نمایه موضوعی است.

در جلد کتاب طرحی متناسب با محتوای کتاب آورده شده و در پشت جلد نیز کتاب به‌طور مختصر معرفی شده است.

کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی یکی کتاب‌های ارزشمند درباره کتاب درسی است که مبتنی بر پژوهش‌هایی است که در این باره انجام شده است. بخشی از مباحث کتاب درباره بررسی شیوه‌های ارزیابی کتاب درسی است و نیز رهنمودهایی را برای چگونگی نگارش کتاب‌های درسی کارآمد و مفید مطرح می‌کند. بخش نخست کتاب، در درجه اول، برای محققان عرصه کتاب درسی نگاشته شده است. اما بخش دوم که کاربردی‌تر نیز هست بیشتر موردعلاقه و توجه مؤلفان و ویراستاران کتاب درسی است. نویسنده کتاب یان میک متولد سال ۱۹۳۹ در کشور استونی (یا «جمهوری» استونی در شوروی سابق) است. او نخستین مدرک دانشگاهی خود را با درجه عالی در رشته (دبیری) فیزیک گرفت (۱۹۶۴) و پس از آن، مدتی به تدریس ریاضیات و فیزیک در دبیرستان‌ها اشتغال داشت. سپس به رشته تعلیم و تربیت علاقه‌مند گردید و تحصیلات تکمیلی خود را در این رشته در دانشگاه تارتو (استونی) تا درجه دکتری پی گرفت (۱۹۶۷-۱۹۷۰). موضوع رساله دکتری او در این دانشگاه «عوامل فهم‌پذیری در متون آموزشی» بود. وی پس از مدتی تدریس و تحقیق در دانشگاه تارتو، به مؤسسه تعلیمات عمومی در مسکو رفت و در آنجا وارد دوره دکتری فوق‌تخصصی یا حرفه‌ای گردید. او در سال ۱۹۸۳ از دومین رساله خود با عنوان «نظریه اندازه‌گیری، و بهینه‌سازی [درجه] دشواری در مطالب آموزشی مدارس اجباری» دفاع کرد و در سال ۱۹۸۵ به درجه استادی تمام در دانشگاه تارتو نائل شد.

یان میک تا کنون بیش از یکصد مقاله تحقیقی تنها در باب کتاب درسی به رشته تحریر درآورده، و شماری جوایز و تقدیرنامه‌های داخلی و خارجی را دریافت نموده است. او در چند انجمن علمی بین‌المللی عضویت و یا مسئولیت داشته است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به «انجمن بین‌المللی تحقیق در کتاب درسی و رسانه‌های آموزشی»^۱ و «انجمن بین‌المللی خواندن»^۲ اشاره کرد.

در سالهای اخیر، تحقیقات و مقالات یان میک در حوزه کتاب درسی بر چند محور موضوعی خاص تمرکز یافته که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به «بررسی نقش جنسیت دانش‌آموزان در میزان بهره‌گیری از کتاب درسی» و «به‌کارگیری نرم‌افزارها و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات در تحلیل و ارتقاء کیفیت کتب درسی» اشاره کرد. از جمله دستاوردهای او در محور موضوعی دوم، تدوین سامانه‌ای رایانه‌بنیاد برای تحلیل کتب درسی استونیایی است؛ و البته فراتر از تحقیقات کتاب درسی، او این سالها در اجرای «برنامه ارزیابی بین‌المللی دانش‌آموزان^۳»، به‌ویژه در مطالعه موردی کشور استونی و در حوزه مهارت خواندن، تحقیق و فعالیت می‌کند. یان میک امروزه برای پژوهشگران حوزه کتاب درسی چهره‌ای کاملاً شناخته‌شده و بی‌نیاز از معرفی است.

یان میک در این کتاب اطلاعاتی فراهم آورده است که برای چندین گروه از خوانندگان بسیار مفید است: افرادی که با هر یک از مقاصد زیر شروع به خواندن این کتاب می‌کنند، می‌توانند اطلاعات مفیدی را از آن به دست آورند: کسانی که قصد نوشتن یک کتاب درسی را دارند؛ کسانی که می‌خواهند کتاب خاصی را ارزیابی کنند تا به میزان تناسب آن برای مخاطبانش پی‌ببرند؛ و نیز کسانی که دست‌اندرکار پژوهش در زمینه کارایی کتاب‌های درسی هستند. هر یک از این افراد می‌توانند در کتاب حاضر به مرور جامعی از آنچه در این زمینه انجام شده، و نیز تفسیرهایی بر اهمیت عملی آن‌ها دست پیدا کنند.

این کتاب مشتمل است بر مقدمه، ده فصل، فهرست جامعی از منابع، و نیز سه ضمیمه. میک فصلهای این کتاب را در دو بخش ارائه کرده است: «ارزیابی کتاب‌های درسی» و «نگارش کتاب‌های درسی». بخش نخست، یعنی «ارزیابی کتاب‌های درسی»، مشتمل است بر پنج فصل تحت عنوانهای: «آراء پاسخ‌دهندگان»، «ارزیابی کتاب‌های درسی از طریق آزمایش»، «تحلیل کتاب درسی»، «فرمولهای خوانش‌پذیری»، و نیز «کاربرد رایانه در نگارش و تحلیل کتاب درسی». بخش دوم این کتاب نیز شامل فصلهای زیر است: «پیشنهادهایی برای نگارش درک‌پذیر»، «برخی از معیارهای خوانش‌پذیری بهینه متن»، «رغبت‌انگیزی متن»، «شکل در کتاب درسی»، و نیز «جنبه‌های ارزش‌سازانه کتاب درسی».

فهرست منابع شامل حدود ۵۷۱ مقاله، و کتاب است. حدود نیمی از این منابع به زبان انگلیسی، و غالباً نوشته مؤلفان امریکایی، و حدود نیمی دیگر از آن‌ها نیز نوشته مؤلفانی هستند که به زبانهای دیگر، از جمله استونیایی، روسی، و آلمانی نوشته‌اند. میک به خوبی پایه‌های تحقیقات جدید گام برداشته است: بسیاری از منابع مربوط به سالهای دهه ۱۹۹۰ از

جمله سالهای پایانی آن (۱۹۹۷ و ۱۹۹۸) و گاهی حتی ۱۹۹۹ هستند. خوشبختانه، میک برای کسانی که قادر به خواندن زبانهای ملل اروپای شرقی نیستند، برگردان عناوین اکثر منابعی را که به زبانهای غیرانگلیسی نوشته شده‌اند ارائه کرده است. او حتی از این هم فراتر رفته و یافته‌های مطرح‌شده در این منابع را توصیف کرده، و آن‌ها را در متن اثر کاملاً انگلیسی خود به گونه‌ای درهم‌تنیده آورده است.

جمله‌بندی [متن انگلیسی] این کتاب ممکن است گاهی برای خوانندگان انگلیسی‌زبان عجیب به نظر برسد، اما بی‌تردید هیچ کس از درک مقاصد میک در کتاب فوق‌العاده خواندنی او ناتوان نمی‌ماند. او در نگارش این کتاب، به وضوح از دانش و تخصص خود در تحقیقات خوانش‌پذیری متن استفاده می‌کند و به این ترتیب الگویی را به دست می‌دهد. پروفیسور میک و همکارانش در زمینه کشف فرمولها و به کارگیری آن‌ها برای متنهای کتاب درسی روسی و استونیایی کار عمده‌ای را به انجام رسانده‌اند. آن‌ها در زمینه سنجش میزان خوانش‌پذیری متن کوشیدند به این سؤال دشوار پاسخ دهند که «چگونه می‌توان ویژگیهای خوانندگان متن را نیز در کنار ویژگیهای خود متن در فرمولها گنجانند؟» و به خوبی از عهده آن برآمدند.

پروفیسور میک اطلاعات خواندنی و مفیدی را در برخی از زمینه‌های دشوار دیگر نیز فراهم آورده است. یکی از این زمینه‌ها عبارت است از آمار و توصیف آماری؛ که او خود تجربه این رشته نیز هست. زمینه دیگر همان مقوله‌ای است که او خود آن را «جنبه‌های ارزش‌سازانه کتاب‌های درسی» نام نهاده است. و دشواری این زمینه دوم به دلیل پیچیدگیهای آماری نیست زیرا در مسائل آماری به هر حال می‌توان درباره پاسخ بیشتر سؤالها به توافق رسید، اما در «جنبه‌های ارزش‌سازانه کتاب‌های درسی» این گونه نیست. در اینجا، دشواری مسئله در ماهیت سوگیرانه و شخصی مسائل و نیز پاسخهای پیشنهادشده برای آن‌ها نهفته است. بحث و جدل محققان صرفاً شامل بیان مسائل نمی‌شود، بلکه آن‌ها می‌خواهند دریابند که چه باید کرد تا دوران تحصیل دانش‌آموزان به نتایج مطلوبی منتهی شود؛ و نیز اینکه برای نیل به این مقاصد باید عملاً چه روشی را پی گرفت. اما پروفیسور میک در زمینه ارائه رهنمودهایی برای افزایش کارایی کتاب‌های درسی درنگ نمی‌کند، زیرا همان‌گونه که او خود در «مقدمه» آورده است: کتاب‌های درسی «آینده یک ملت» هستند. در عصر حاضر که ابعاد مختلف دوران تحصیل و مخصوصاً کتاب‌های درسی زیر نقد

موشکافانه و دقیق محققان قرار می‌گیرد، شاید نتوان دلیلی مهم‌تر از آنچه را که گفته شد برای مطالعه کتاب حاضر ارائه کرد. (کلر ۱۹۹۹).

۲.۳ بررسی و تحلیل ابعاد شکلی اثر

الف) امتیازها

طرح جلد کتاب از نظر مفهومی طرح مناسبی است و با محتوای کتاب سنخیت دارد. از نظر حروف نگاری، اندازه و نوع حروف کتاب مناسب و خواناست و از فونت متناسب با مخاطبان استفاده شده است. کیفیت کاغذ و صحافی کتاب نیز مطلوب است. کتاب در قطع مناسب چاپ شده است.

ب) کاستی‌ها

حاشیه صفحات مناسب نیست در اغلب صفحات مانند ۱۰۸ و ۱۰۹ فقط یک سانتیمتر است و حاشیه پایین صفحات نیز گاهی به یک سانتیمتر هم نمی‌رسد. با توجه به اینکه مخاطبان اصلی کتاب محققان هستند و نیاز است در حاشیه کتاب یادداشت نمایند این میزان حاشیه کافی نیست.

در طرح جلد از نظر طراحی از رنگ‌های جذاب و متضاد استفاده نشده و جذابیت لازم را ندارد به ویژه در پشت جلد متن آورده شده به سهولت رؤیت نمی‌گردد. در کتاب از تصویر خیلی اندک و محدود استفاده شده است در حالیکه تصاویر آموزشی ارتقای یادگیری موضوعات را در فراگیران موجب می‌شود و یادگیری را تسهیل می‌کند؛ به عبارت دیگر، تصاویر آموزشی وظیفه‌ای اساسی در انتقال یادگیری دارد و نه تنها می‌تواند جانشینی برای کلمات بسیار زیاد باشد، بلکه به یادگیرنده کمک می‌کند اطلاعات را بفهمد و به خاطر بیاورد، به گونه‌ای که متن به سادگی قادر به انجام دادن آن نیست (آرمند، ملکی ص ۶۶).

معادل واژه‌های تخصصی فقط در پاورقی آمده که لازم است در پایان کتاب تحت عنوان واژه نامه آورده شود.

۳.۳ بررسی و تحلیل ابعاد محتوایی اثر

الف) امتیازها

از مهم‌ترین امتیازات این کتاب تصویر فراگیر و گسترده‌ای است که از تحقیقات این حوزه پیش‌روی خواننده می‌گذارد و برای آگاهی‌بخشی درباره پیشینه پژوهشهای مربوط، مرجعی مفید و پرمایه است. یان میک تلاش کرده تا با نگاهی علمی به کتاب درسی، آن را از ابعاد گوناگون زبان‌شناختی، روان‌شناختی، هنری و فرهنگی، به بحث بگذارد و در هر بُعد، به پژوهشهای صورت گرفته ارجاع دهد؛ و البته در این میان، سوییۀ زبان‌شناختی غلبه دارد، زیرا کتاب درسی، پیش از هر چیز، رسانه‌ای مکتوب و تابع قواعد حاکم بر متن و زبان است؛ و چنانکه در این کتاب مشاهده می‌کنیم، جستجوی راهبردها برای ارتقاء سطح فهم‌پذیری متن یکی از دغدغه‌های مهم در مطالعات زبان‌شناختی کتاب درسی بوده و پیشینه‌ای نسبتاً غنی از تحقیقات را به خود اختصاص داده است

در کتاب مورد بررسی، وضعیت مطلوبی از نظر میزان و چگونگی بهره‌گیری از ابزارهای لازم علمی (طرح بحث مقدماتی، نتیجه و جمع بندی نهایی، جدول، تصویر و نمودار) برای تفهیم موضوع، مشاهده می‌شود، ولی کافی نیست. از سوی دیگر زمانی شکل‌ها و جدول‌ها و ... ارزش آموزشی خواهند یافت که درباره دلیل استفاده از آن‌ها و ارتباط آن‌ها با بحث و اهمیتشان توضیحی هر چند مختصر داده شود (لیونکا، ۱۳۹۱).

- به عنوان یک کتاب تخصصی، می‌توان گفت اصطلاحات تخصصی مورد استفاده توسط مترجمان نیز به خوبی انتخاب شده است اگر چه در مقدمه نیز ذکر شده دشواری‌هایی در این خصوص وجود داشته است. در مقدمه کتاب آمد است: معادل‌گذاری اصطلاحات تخصصی در این کتاب دشواریهایی در بر داشته است: نخست آنکه موضوع تحلیل کتاب درسی، چنانکه پیش از این نیز اشاره‌ای شد، موضوعی چندرشته‌ای است و اصطلاحاتی از رشته‌های گوناگون در آن به کار می‌رود. بنابراین، مترجم این کتاب می‌بایست از زبان اصطلاحی رایج در حوزه‌های متنوع و متعددی آگاهی داشته باشد. دیگر آنکه برخی ابعاد تحلیل کتاب درسی تا کنون، در زبان فارسی، پیشینه و ادبیاتی علمی نداشته است و لذا لازم بود برای نخستین بار وضع اصطلاح شود. حساسیت و دشواری چنین کاری بر اهل فن پوشیده نیست. و بالاخره آنکه پس از تعیین این برابرها، می‌بایست در دو بخش ترجمه، که هر کدام به قلم یکی از مترجمان صورت گرفته بود، یکدستی و

هماهنگی در برابرگذاریها به دقت اعمال شود، و این طبعاً مسئولیت ویراستار را سنگین تر می‌نمود.

درباره برخی راهبردهای ویرایشی در ترجمه این کتاب، به‌ویژه در حوزه ویرایش فنی، توضیحاتی ذکر شده است:

- نخست آنکه برای اجتناب از کثرت پانوشتهای غیرفارسی، املائی اعلام و نامهای خاص به زبانهای اصلی در پانوشته نیامده، بلکه در نمایه‌های مربوط در انتهای کتاب ذکر شده است.

- دوم آنکه نمایه موضوعی این کتاب صرفاً بازگردانی است از نمایه موضوعی مندرج در متن انگلیسی. ابتدا بنا بود برای متن فارسی، نمایه موضوعی مفصل‌تری فراهم آید تا تصویری جامع‌تر از واژگان تخصصی این حوزه به نمایش گذاشته شود، اما در جریان کار، اختلاف‌نظرها و موانعی بروز کرد که سرانجام به همان نمایه متن انگلیسی بسنده شد و بسط و گسترش آن به حصول اتفاق نظری احتمالی در چاپهای بعد موکول گردیده است.

- سوم آنکه میک در ارجاعات درون متن، گاه به جای استفاده از شیوه ارجاع مؤلف‌محور، بخشی از عنوان منابع را ذکر کرده است. این شیوه او در ترجمه فارسی نیز منعکس گردیده و البته برای راهنمایی خوانندگان، در پانوشتها عنوان «کامل» آن منابع، به زبان اصلی و به فارسی، ذکر شده است تا مراجعه به مدخل مربوط در بخش منابع پایانی کتاب تسهیل گردد.

یان میک در این کتاب بر اساس معیارها و ارزشهای فرهنگی-اخلاقی‌ای سخن می‌گوید که برخی از آنها ممکن است در جامعه ما مقبول و یا اساساً مطرح نباشند. با این حال مطالب صریحی که مخالف ارزشهای اسلامی باشد مشاهده نمی‌گردد.

از مزایای دیگر کتاب رعایت امانت و استنادات دقیق در کتاب است که با دقت صورت گرفته است.

ب) کاستی‌ها

از کاستی‌های محتوایی کتاب این است که برخی تحقیقات متناسب با شرایط فرهنگی اجتماعی ما نیست و ممکن است با وضعیت ما خیلی سازگار نباشد. از کاستی‌های کتاب عدم نظم منطقی مطالب را می‌توان ذکر کرد مثلاً پیشنهاد برای نگارش درک پذیر می‌تواند در پایان کتاب آورده شود در حالیکه در فصل ششم آمده یا فصل نهم

به شکل در کتاب اختصاص یافته و فصل دهم به جنبه ارزش سازانه کتاب درسی اختصاص یافته که سنخیتی دیده نمی‌شود.

۴.۳ نقد درون ساختاری (میزان انسجام درونی اثر)

محتوای کتاب علاوه بر وضوح و ایجاز، باید یکدستی و انسجام داشته باشد، یعنی همه بندها (پاراگرافها) با یکدیگر در راستای هدف‌های مورد نظر پیام هماهنگی را به یادگیرنده انتقال دهند، از این جهت در مطالب کتاب هماهنگی لازم وجود دارد ولی در ترتیب فصول نظم منطقی لازم وجود ندارد. ارزیابی کتاب در بخش اول و نگارش در بخش دوم آمده که بهتر است نگارش در بخش اول آورده شود.

۵.۳ نقد برون ساختاری

یکی از مباحث اساسی در نقد آثار مکتوب، میزان سازواری محتوای علمی و پژوهشی اثر با مبانی و پیش فرضهای مورد قبول اثر، به ویژه سازواری محتوای علمی اثر با مبانی و اصول دینی و اسلامی است. در این خصوص، کتاب حاضر از دو منظر قابل بررسی است. نخست از منظر مفروضه‌ها و پیش فرضهای مورد قبول مولفان و میزان وفاداری آنان در کل اثر می‌توان آن را مورد بررسی قرار داد در این کتاب در فصل دهم این کتاب به ابعاد فرهنگی و جنبه‌های ارزش سازانه کتاب درسی پرداخته شده که بطور صریح منافاتی با ارزشهای اسلامی ندارد

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این مقاله کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی که یکی از کتابهای ارزشمند در زمینه مطالعات کتاب درسی است و در آن مطالب ارزشمند در باره کتاب درسی آورده شده، مورد بررسی قرار گرفته است، در این قسمت ابتدا به جمع‌بندی نکات مثبت و کاستی‌های کتاب در جنبه‌های مختلف اشاره و سپس پیشنهادهایی که برای بهبود کتاب لازم است مورد توجه قرار گیرند بیان شده‌اند.

ویژگی‌های بارز مثبت و منفی کتاب را چنین می‌توان بر شمرد:

جلد کتاب از نظر پیام و محتوا مناسب است ولی از رنگ مناسب و تضاد رنگها استفاده نشده است؛ حاشیه کتاب بسیار کم است و علاوه بر عدم جذابیت بصری امکان یادداشت برداری در آن امکان پذیر نیست. حاشیه کتاب علاوه بر اینکه از جنبه بصری در یادگیری نقش دارد، یکی از کاربردهای مهم آن یادداشت برداری در آن است که خواننده می تواند در باره مطالب چگونگی مطالب کتاب و نظرات خود در باره مطالب اظهار نظر کند که در حاشیه این کتاب چنین امکانی فراهم نشده است.

نوع فونت و اندازه آن‌ها با توجه به مخاطبان آن مناسب است و مطالب کتاب هم سلیس و روان است ارائه تصویری کلی از تحقیقات موجود در این زمینه از ویژگی بارز کتاب است. در نگارش این کتاب از بیش از ۵۰۰ منبع استفاده شده است که عمدتاً منبع پژوهشی هستند

از سوی دیگر در این کتاب، نقش کتابهای درسی در شکل‌گیری شخصیت و باورهای فرهنگی دانش‌آموزان برجسته شده و ضرورت توجه به تبعات فرهنگی جزئی‌ترین مطالبی که در اینگونه کتابها مطرح شده است که این مطلب بسیار حائز اهمیت است. و با عنایت به موارد فوق و نتایج بررسی کتاب پیشنهادهای زیر برای بهبود کیفیت کتاب قابل ذکر است:

اگرچه در کتاب از جدول، تصویر، نمودار استفاده شده و ولی در بسیاری از جاها می توان از عکس و کادر سایر مواد دیداری استفاده کرد و بر جذابیت کتاب افزود. بنابراین پیشنهاد می‌شود با استفاده از این ابزارها جذابیت مطالب و فهم پذیری آن‌ها بیشتر گردد. فصول کتاب فاقد مقدمه است با افزودن مقدمه می‌توان به فهم بیشتر مطالب کمک نمود.

اگر چه این کتاب کتاب درسی نیست ولی برای تفکر بیشتر در باره مطالب آن در پایان هر فصل می‌توان پرسش‌هایی که جنبه تفکر و تامل داشته باشند افزود.

شماری از یافته‌های تحقیقاتی در این کتاب مختص زبانهای غیرفارسی و منطبق بر نظامهای آموزش و پرورش دیگری است و لازم است برای زبان فارسی و جامعه ایران، بومی سازی یا اعتبارسنجی شوند. در برخی موارد که توضیحات لازم داده نشده می‌توان در پاورقی یا پایان فصول توضیحات لازم را ارائه کرد.

این کتاب می‌تواند در ارتقاء کیفی فعالیتهای دفتر تألیف کتب درسی در وزارت آموزش و پرورش نیز موثر باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. International Association for Research on Textbook and Educational Media (IARTEM)
2. International Reading Association (IRA)
3. International Reading Association (IRA)

کتاب‌نامه

- آرمند، محمد، ملکی، حسن. (۱۳۹۱). مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتب درسی دانشگاهی. تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها. (سمت).
- جانفشان، کامران (۱۳۹۷) "ارزیابی کتاب انگلیسی پایه اول متوسطه دوره دوم بر اساس چک لیست از دیدگاه دبیران انگلیسی شهر کرمانشاه" جستارهای زبانی، ۹
- رضوانی، رضا امیری، طیه (۱۳۹۲) "تحلیل محتوای کتب آموزش زبان انگلیسی منتخب دانشگاهی از نظر میزان توجه به هوشهای چندگانه" رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۴
- لیونکا، مری آلن (۱۳۹۱) نحوه نگارش و تهیه کتب درسی دانشگاهی، ترجمه گروه مترجمان، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- مهرابی، مانوش (۱۳۹۱) طراحی الگوی مطلوب کتب درسی دانشگاهی باز و از راه دور و مقایسه کتب های درسی دانشگاه پیام نور با آن، پایان نامه دکترای دانشگاه پیام نور دانشکده علوم انسانی، مرکز تهران
- میک، یان (۱۳۹۳) پژوهش و نگارش کتب درسی، ترجمه شهروز مرادزاده و رامین گلشائی، انتشارات سمت.
- نوریان، محمد (۱۳۹۳) "روش های ارزشیابی کتب های درسی دانشگاهی، مزایا و محدودیت ها" پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ۳۳.
- هاگرسون، نلسون ال. (۱۳۸۷). کاوشگری فلسفی: نقد توسعه‌ی ترجمه محمدجعفر پاک‌سرشت. در شورت، ادموند سی. (۱۳۸۷). روش‌شناسی مطالعات برنامه‌ی درسی، ترجمه دکتر محمود مهرمحمدی و همکاران، تهران، سمت و پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

Chambliss, M. and R. Calfee. (1998). *Textbooks for Learning: Nurturing Children's Minds*. Oxford: Blackwell.

Driscoll M. P., Moallem M., Dick W., Kirby E. (1994). *How does the textbook contribute to learning in a middle school science class?* Contemporary Educational Psychology, vol. 19, 79-100.

- Gautschi, P. (2018) Ideas and Concepts for Using Textbooks in the context of Teaching and Learning in the Social Sciences and Humanities Economic and Educational Choices. Washington, 61-71.
- Haynes, A. (2001). *Writing Successful Textbooks*. London: A & C Black Publishers.
- Haynes, A. (2010). *Writing Successful Academic Books*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honig B. (1991). *California's experience with textbook improvement*. In P. G. Altbach, G. P. Kelly, H. G. Petrie, L. Weis. (Eds.) Textbooks in American Society. Politics, Policy and Pedagogy. New York: Sate University of New York Press, 105-116.
- Horsley M., Laws K. (1995). *Resources for learning: The publishing industry and educational practice, implications for teacher educators*. ATEA The 25. Conference in Sydney, 5 p.
- Ivić, I., A. Pešikan and S. Antić. (2013). *Textbook Quality: A Guide to Textbook Standards*. Göttingen: V&R Unipress.
- Johnsen, E. (1993). *Textbooks in the Kaleidoscope: A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts*. Oslo: Scandinavian Press.
- Marsden, W. (2001). *The School Textbook: Geography, History and Social Studies*. London: Woburn Press.
- Medina, B Lopez-. (۲۰۱۹). Language Teaching, 10:11-17 09Developing a CLIL textbook evaluation checklist
- Newton, D. (1990). *Teaching with Text*. London: Kogan Page.
- Pingel, F. (1999). *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Paris:
- Sikorová, Z. J. Mikk et al (۲۰۱۷). Teachers' Perspective, RELP, TATT. 71. Evaluating Textbooks as Teacher's Activity
- Stinner A. (1995). *Science textbooks: their present role and future form*. In S. M. Glynn, R. Duit, (Eds.) Learning Science in the Schools: Research Reforming Practice. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 275-296.
- Unesco BE. YA Widodo, H.P.(2008)Textbook Analysis on College Academic Writing.